

Η μυσταγωγία των ψαλμών της Αγίας Σοφίας. του ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.

Η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκε από νέο-πλατωνιστές αρχιτέκτονες που ενσωμάτωσαν στην κατασκευή της ελληνική γνώση – πυθαγόρεια και πλατωνική – για την πραγμάτωση της επαφής του ανθρώπου με το θείο. 1483 χρόνια μετά από τα εγκαίνια του λαμπρότερου χριστιανικού ναού (που έγινε στις 27 Δεκεμβρίου 537) η καθηγήτρια του πανεπιστημίου Stanford των ΗΠΑ Μπισέρα Πέντσεβα έχει ολοκληρώσει μια πρωτοποριακή μελέτη που έχει οδηγήσει, με τη βοήθεια προηγμένων υπολογιστικών συστημάτων, στην πιστή αναδημιουργία του ήχου του Ναού φέρνοντας στο σήμερα κάτι που μέχρι πρότινος έμοιαζε ότι είχε χαθεί οριστικά: την εμπειρία της συμμετοχής στον Όρθρο και στον Εσπερινό, σαν να βρίσκεσαι στην Αγία Σοφία της Βυζαντινής εποχής.

Το βιβλίο της Μπισέρα Πέντσεβα, **«Hagia Sofia: Sound, Space and Spirit in Byzantium»** (Pennsylvania State University Press, 2017) κέρδισε το 2018 το βραβείο για την καλύτερη μονογραφία στις ιστορικές σπουδές της American Academy of Religion.

Η ακουστική εμπειρία της Αγίας Σοφίας αναδημιουργήθηκε μέσα από συστηματική μελέτη που έγινε στην Καλιφόρνια τα τελευταία χρόνια, χάρη στη γνώση, στην πίστη και στο όραμα μιας αφοσιωμένης επιστήμονος, χριστιανής ορθόδοξης, βουλγαρικής καταγωγής. Η κυρία Πέν-

τσεβα μίλησε στην «Καθημερινή» και εξήγησε γιατί η επαφή με το θείο που επιτυγχάνεται στην Αγία Σοφία δεν είναι ένα μεσαιωνικό «ειδικό εφέ», αλλά το αποτέλεσμα εφαρμογής πτυχών της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας.

Η καθηγήτρια Πέντσεβα ολοκλήρωσε τη διδακτορική της διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Συνδύασε τη βυζαντινή τέχνη, την ιστορία, τη θρησκεία και τη θεολογία. Αμέσως μετά άρχισε να διδάσκει στο Στάνφορντ. Το κλίμα της Δυτικής Ακτής των ΗΠΑ είναι παρόμοιο με το μεσογειακό και αυτό συνέβαλλε ώστε η προσοχή της να παραμείνει στραμμένη στο Βυζάντιο. «Πήγαινα στην ακτή και αισθανόμουν σαν να βρίσκομαι στη Βόρεια Αφρική και να κοιτάζω προς την Ευρώπη», λέει.

Ακολούθησε ένα ταξίδι ανακάλυψης που συνδυάζει τη βυζαντινή ιστορία με τη φαινομενολογία – τη φιλοσοφική μέθοδο αναζήτησης του τρόπου με τον οποία τα φαινόμενα εκδηλώνονται στη συνείδησή μας. Άρχισε να ανακαλύπτει την πραγματική λειτουργία της Αγίας Σοφίας που πολύ απέχει από το να είναι απλώς ένα μεγαλοπρεπές κέλυφος. Ο ναός είναι, σχεδόν, ένας ζωντανός οργανισμός. Η Σοφία, η νόηση, στην οποία είναι αφιερωμένος, είναι έκφραση της συνείδησης, του όντος και της ύπαρξης.

«Επισκέφθηκα την Αγία Σοφία για πρώτη φορά όταν ήμουν 19 ετών σε ένα ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη μαζί με μια φίλη μου από την Τουρκία, που ήταν συμφοιτήτριά μου στην Αμερική», λέει. «Πολλά χρόνια αργότερα στο Στάνφορντ γνώρισα τον Τζόναθαν Άμπελ, καθηγητή Υπολογιστικών Ερευνών στη Μουσική και στην Ακουστική (Computer Research in Music and Acoustics)». Η κυρία Πέντσεβα άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι το ακουστικό αποτύπωμα, η «φωνή» της Αγίας Σοφίας θα μπορούσε να ανακαλυφθεί ξανά, να ανακτηθεί, να υλοποιηθεί ως μορφή λογισμικού.

Τον Μάιο του 2010 επισκέφθηκε την Αγία Σοφία, κάθισε στη μέση του ναού, έσπασε ένα μπαλόνι και κατέγραψε τον ήχο του. Κάθε χώρος διαχειρίζεται διαφορετικά τον ήχο. Γι' αυτό σε κάθε χώρο ακούμε διαφορετικά τον ίδιο ήχο. Ο συγκεκριμένος καταγεγραμμένος ήχος έφερε το αποτύπωμα της Αγίας Σοφίας. Αυτό το αποτύπωμα έλαβε ο Άμπελ στην Καλιφόρνια (με το σύστημα fetch) και άρχισε να εργάζεται για να αποσαφηνίσει τις συντεταγμένες του. Ανακαλύφθηκε όχι μόνο ότι η Αγία Σοφία «επιβάλλει» αντήχηση που διαρκεί 11-12 δευτερόλεπτα, αλλά και μια σειρά από λεπτομέρειες για το πώς ο χώρος διαμορφώνει τον ήχο. Συγκριτικά, η αντήχηση σε σύγχρονες μουσικές αίθουσες διαρκεί 2-4 δευτερόλεπτα. Η Πέντσεβα βρισκόταν ήδη σε επαφή με τη χορωδία *Capella Romana* που υπό τη διεύθυνση του Αλεξάντερ Λίνγκας ειδικεύεται στην ερμηνεία μεσαιωνικών θρησκευτικών ύμνων.

Αφήνουμε την κυρία Πέντσεβα να περιγράψει με απλά λόγια αυτό που με την έρευνά της πέτυχε: «Οι ερμηνευτές της *Capella Romana* απέδωσαν τις ψαλμωδίες του όρθρου, του εσπερινού καθώς και άλλους βυζαντινούς ψαλμούς, ακολουθώντας την παράδοση της λειτουργίας σε καθεδρικούς ναούς, που είναι διαφορετική από τη μοναστική παράδοση της εποχής των Παλαιολόγων που επικράτησε αργότερα στο Άγιον Όρος. Ο ήχος πέρασε μέσα από μικρόφωνα που ήταν κολλημένα στο μέτωπο των ερμηνευτών. Στη συνέχεια διοχετεύτηκε στο πρωτοποριακό λογισμικό του Τζόναθαν Άμπελ και από εκεί στα ηχεία της αίθουσας. Έτσι, ο ήχος που άκουσαν και ακούνε οι χορωδοί της *Capella Romana* την ώρα που ερμηνεύουν, αλλά και ο ήχος που ακούνε οι παρευρισκόμενοι είναι ο ήχος που θα άκουγαν αν βρίσκονταν μέσα στην Αγία Σοφία». Πρόκειται για ένα αριστούργημα, καλλιτεχνικό, τεχνολογικό και θεολογικό. Η *Capella Romana* θα μπορούσε να φέρει την Αγία Σοφία στο Μέγαρο Μουσικής ή στην Εθνική Λυρική Σκηνή, εάν προσκληθεί, όταν φυσικά αρθούν τα ειδικά μέτρα που ισχύουν αυτή την εποχή. «Θα

ήταν τιμή μας να δεχτούμε μια τέτοια πρόσκληση από την Ελλάδα», λέει η κυρία Πέντσεβα που είναι φίλη της χώρας μας και την επισκέπτεται συχνά. Αν αναζητήσετε το άλμπουμ «Lost Voices of Hagia Sofia» στο YouTube (και αξίζει να αγοράσετε το CD στο Amazon) μπορείτε να ακούσετε στον υπολογιστή, στο κινητό, στο tablet, τον ήχο της Αγίας Σοφίας. Θα σαστίσετε χωρίς την παραμικρή υπερβολή. Γιατί όμως θα σαστίσετε; Λόγω μιας έλλογης συγκίνησης που φορτίζει τη γνώση για την Αγία Σοφία ή γιατί υπάρχει κάτι βαθύτερο;

«Χάρη στο πρωτοποριακό λογισμικό του Τζόναθαν Αμπελ, ο ήχος που άκουσαν και ακούν οι χορωδοί της Capella Romana την ώρα που ερμηνεύουν, αλλά και ο ήχος που ακούν οι παρευρισκόμενοι, είναι ο ήχος που θα άκουγαν αν βρίσκονταν μέσα στην Αγία Σοφία», λέει η Μπισέρα Πέντσεβα.

Στη συζήτησή μας που έγινε μέσω του Skype η κυρία Πέντσεβα προσπαθεί να μου εξηγήσει το φαινόμενο. Η σύζευξη των βυζαντινών

ψαλμών με την ακουστική της Αγίας Σοφίας αναβιβάζουν τη συνείδηση από το υλικό στο νοητικό και στο πνευματικό πεδίο. «Οι ψαλμοί, μέσα σε ένα περιβάλλον τόσο παρατεταμένης αντήχησης, υπερβαίνουν την απλή πληροφορία και γίνονται προσωδία», λέει. Ο ίδιος ο λόγος απόκαλύπτει τον εσωτερικό ρυθμό του, ο οποίος, σε παραλληλία με τη μουσική, προσανατολίζει τη συνείδηση στο άχρονο και στο άπειρο. «Οι ψαλμοί έχουν τον χαρακτήρα μελισμάτων – μουσικές φράσεις με πολλές νότες μελοποιημένες επάνω σε μια μόνο συλλαβή ή φωνήεν – μια συνήθης πρακτική του Γρηγοριανού Μέλους. Προστίθεται η διατονικότητα, η εισαγωγή μη σημασιολογικών ήχων, όπως «χι», «χε», «χο», «γκο», «γκε» ανάμεσα στις συλλαβές. Ένα κείμενο με αυτά τα χαρακτηριστικά, καθώς αποδίδεται μελωδικά μέσα στην Αγία Σοφία, υπερβαίνει τη νοητή του διάσταση», εξηγεί. Κατά την καθηγήτρια, τα μελλίσματα και οι παρενθέσεις (intercalations) επεκτείνουν την αλληλουχία των σημασιών και έτσι το νόημα των λέξεων παύει να είναι προσεγγίσιμο. Το πέπλο που πέφτει επάνω στις σημασίες εντείνεται με την αντήχηση οδηγώντας την αντίληψη πάνω από το επίπεδο της γλώσσας, στο πεδίο της προσωδίας και της εμπειρίας του θείου, καθώς το άτομο ενθουλακώνεται μέσα σε έναν μη προσιτό, υγρό ήχο (που ταυτίζεται με το ομηρικό «όμφη»). Κατά τη δική μου αντίληψη, όλα αυτά οδηγούν τη συνείδηση πιο κοντά σε ανώτερες δονήσεις, σε πεδία που δεν αντιλαμβανόμαστε στην κανονική ζωή, αλλά που συστηματικά τα συλλαμβάνουν και τα αποκρυπτογραφούν τα μαθηματικά, οι υπερχώροι, οι επιπλέον διαστάσεις και οι υπερχορδές της θεωρητικής φυσικής. Για να αντιληφθεί κανείς με τη φτωχή του αντίληψη κάτι έστω απειροελάχιστο από αυτά τα πεδία, που βρίσκονται στην πηγή της δημιουργίας του σύμπαντος, δηλαδή σε αυτό που αποκαλούμε «θείο», είτε θα πρέπει να είναι φιλόσοφος και μαθηματικός, είτε θα πρέπει να συμμετέχει με ταπεινότητα και ακινησία σκέψης σε μια ιερή τελετή, όπου ο χώρος και η τελετουργία οργανώνονται μέσα από άυλες αρχές της επιστήμης.

Πώς οι νεοπλατωνιστές «έχτισαν» την ένωση με το θείο.

Και ιδού οι άυλες αρχές που οριοθέτησαν την Αγία Σοφία σύμφωνα με την καθηγήτρια Πέντσεβα: «Σύμφωνα με αξιόπιστες πηγές, οι δύο αρχιτέκτονες της Αγίας Σοφίας, ο Ισίδωρος από τη Μίλητο και ο Ανθέμιος από τις Τράλλεις ανήκαν στον κύκλο του Αμμώνιου Ερμείου που κατείχε την έδρα της φιλοσοφίας στην Αλεξάνδρεια και είχε μαθητεύσει κοντά στον Πρόκλο. Η Ακαδημία του Πλάτωνα στην Αθήνα είχε

κλείσει το 529 μ.Χ., τρία μόλις χρόνια πριν από την έναρξη κατασκευής της Αγίας Σοφίας. Η Σχολή της Αλεξάνδρειας όμως ακόμη λειτουργούσε και ήταν το κέντρο της ελληνικής γνώσης για τη μηχανική και την ακουστική. Ο Φωκάς, έπαρχος της Κωνσταντινούπολης και στενός συνεργάτης του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού ήταν αυτός που κάλεσε τους δύο αρχιτέκτονες. Είχε κι αυτός συνδεθεί με τον κύκλο των νεοπλατωνιστών. Οι νεοπλατωνιστές συνέδεαν σε μία ενιαία φιλοσοφία τις διδαχές του Πυθαγόρα, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και των Μυστηρίων. Ο Φωκάς κατηγορήθηκε για παγανισμό το 545μ.Χ. και αυτοκτόνησε. Διαπιστώνουμε ότι το ελληνικό πνεύμα, «ξένο και παγανιστικό» εκ πρώτης όψεως, βρέθηκε στον πυρήνα της διαμόρφωσης της χριστιανικής ταυτότητας. Η Αγία Σοφία χτίστηκε από έναν κύκλο νεοπλατωνιστών οι οποίοι πίστευαν ότι μέσα από την επιστήμη μπορείς να προσεγγίσεις το θείο. Γνωρίζουμε ότι οι νεοπλατωνιστές ενδιαφέρονταν για τις ιδιότητες και τις αντανακλάσεις του φωτός, ότι είχαν γνώσεις γεωμετρίας και ανώτερων μαθηματικών και ότι υπολόγιζαν τις ιδιότητες των στερεών μέσα σε στερεά. Σκεφτείτε ότι ο «Καλλιχόρος» της Αγίας Σοφίας είναι ένα στερεό μέσα σε στερεό. Ο Παύλος Σιλεντιάριος, μέλος του Αυτοκρατορικού Συμβουλίου, χρησιμοποίησε αυτή τη λέξη τον 6ο αιώνα για να περιγράψει τον χώρο κάτω από τον τρούλο, όπου λαμβάνει χώρα η λειτουργία.

Μέσα στην Αγία Σοφία η ενέργεια του ήχου δεν εξανεμίζεται, αλλά αντίθετα συμπυκνώνεται και εντείνεται καθώς ανυψώνεται προς τον τρούλο. Καθώς φτάνει στον τρούλο, επιστρέφει αντηχώντας προς τα κάτω στο πλήθος των πιστών που ψάλλουν κι αυτοί ακολουθώντας τους ψάλτες και ενθουλακώνει τους πάντες μέσα σε μια ηχητική αίσθηση που θα την αποκαλούσαμε «χρυσή βροχή». Οι ψάλτες ψέλλουν. Η Αγία Σοφία απαντά. Η μυσταγωγία δεν είναι παρά η συνέργεια ανάμεσα στο κτίριο και τους πιστούς».

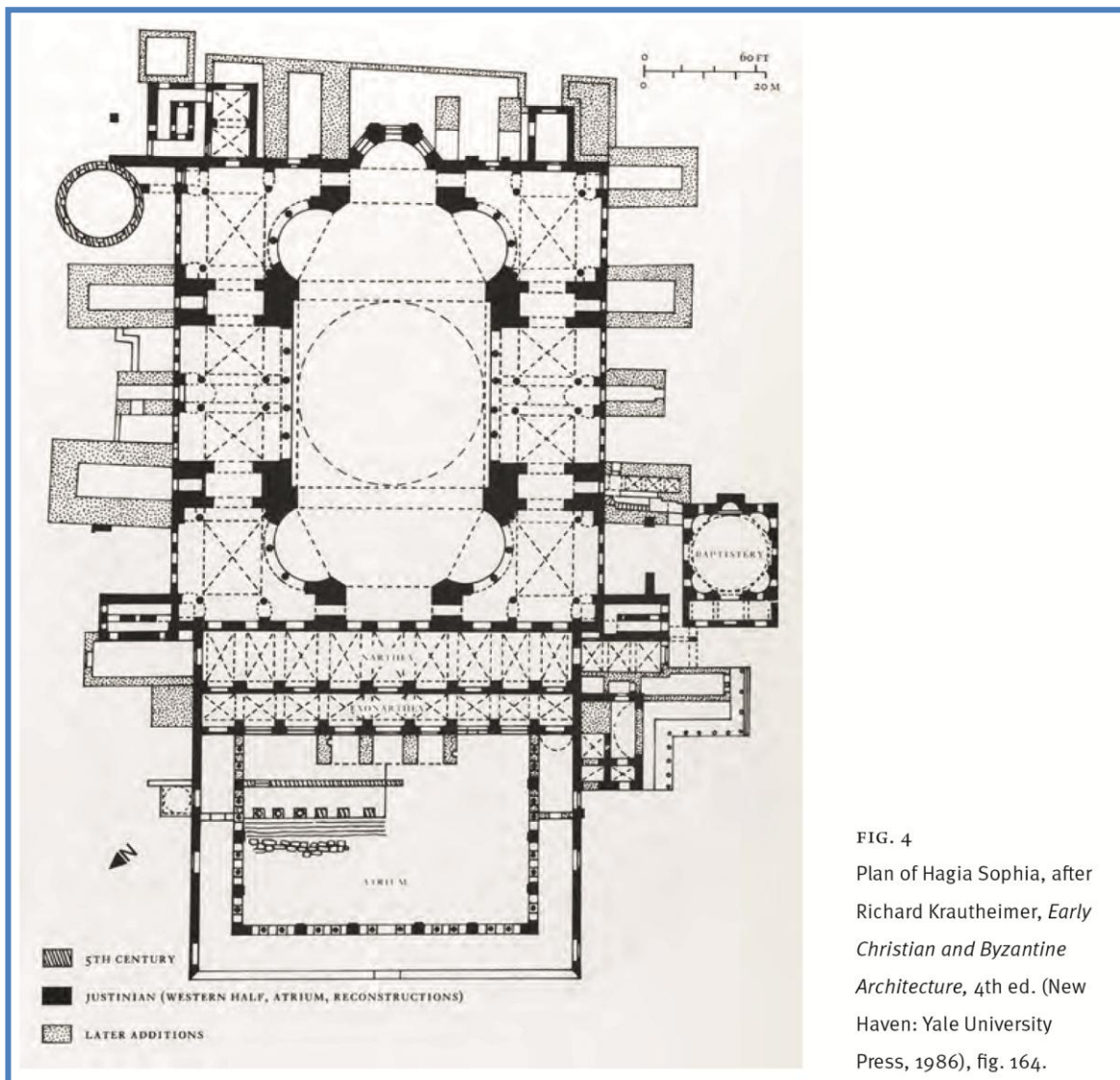
Η καθηγήτρια εξηγεί ότι ανάλογα φαινόμενα εκδηλώνονται με το φως. Με το φως της Ανατολής, στον Όρθρο και με το φως της Δύσης, με τον Εσπερινό. Η Αγία Σοφία είναι σχεδιασμένη για να επιτρέπει αντανάκλασεις του φωτός που μετατρέπουν τη στερεότητα του χώρου σε ρευστότητα. Μέσα από τη συζήτηση με την κυρία Πέντσεβα κατάληγω στο συμπέρασμα ότι οι αρχιτέκτονες της Αγίας Σοφίας αντιλήφθηκαν την πρόσκληση για την κατασκευή της εκκλησίας ως μια πρόκληση για σχεδιάσουν έναν χώρο που να εισάγει στο πεδίο της ύλης και της καθημερινής εμπειρίας που καθορίζεται από τις ανθρώπινες αισθήσεις την νεοπλατωνική αντίληψη της θέωσης – δηλαδή της ένωσης με το θείο. Μοιάζει σαν το ζητούμενο να ήταν: Πώς θα αντιληφθείς (πώς θα υποψιαστείς) με τις αισθήσεις σου «κάτι» από το άφατο, από το μη αισθητό, από το θείο. Για να το πετύχουν αξιοποίησαν τα αποκαλούμενα «άφατα σύμβολα», δηλαδή τους αριθμούς, τις αρχές των μαθηματικών και της γεωμετρίας, τις πυθαγόρειες οντότητες που θεωρούσαν ότι αποκαλύπτουν μη αισθητές διαστάσεις της πραγματικότητας. Πήραν λοιπόν αυτές τις αρχές και τις «έχτισαν» μέσα στα υλικά, στην τοιχοποιία, στην οικοδόμηση. Έτσι κατόρθωσαν να χτίσουν έναν χώρο με αντήχηση 12 δευτερολέπτων. Οι ίδιοι αυτοί φιλόσοφοι και επιστήμονες πίστευαν ότι οι δομές του μακρόκοσμου αντανάκλώνται μέσα στον μικρόκοσμο, κάτι που επιβεβαιώθηκε από τη σύγχρονη φυσική. Επέμεναν στις διδασκαλίες τους ότι τα πάντα βρίσκονται μέσα στα πάντα, αλλά ότι το καθετί εκδηλώνεται ως κάτι συγκεκριμένο, με βάση μια δεδομένη δόνηση των ατόμων του, αρχή που επίσης έχει επιβεβαιωθεί από τη φυσική. Έχει αποδειχθεί ότι το κάθε στοιχείο αποτελείται από την ίδια ενέργεια με κάθε άλλο στοιχείο που όμως βρίσκεται σε διαφορετική δόνηση. Κι αν η απροσδιοριστία υπαινίσσεται ένα σύμπαν που ξεχειλίζει από νόηση, τότε όλα τα φαινόμενα είναι διαφορετικές συμπυκνώσεις του νου, από τον κόσμο της ύλης ως τον πλατωνικό κόσμο των ιδεών και την άρρητο αρχή.

Σκέφτομαι ότι η Αγία Σοφία είναι όχι μόνο ένας βαθιά ελληνικός ναός, αλλά ένας οικουμενικός ναός, ένα θαύμα του ανθρώπινου πνεύματος. Ως τέτοιος πρέπει να γίνει σεβαστός από τη χώρα που έχει την τιμή και το προνόμιο να τον διαφυλάττει, τη σημερινή Τουρκία, η οποία δεν στερείται από ανθρώπους με βαθιά μόρφωση, ευαισθησία και πνευματικότητα. Η Αγία Σοφία – αλλά και σχεδόν κάθε χριστιανικός ναός, ασφαλώς στο δικό του μέτρο ο καθένας – αποτελεί την υλοποίηση ενός νεοπλατωνικού μηχανισμού προσέγγισης της βαθύτερης αλήθειας που όλοι υποψιαζόμαστε ότι υπάρχει (και) μέσα μας. Ίσως αυτό να είναι μια από τις εξηγήσεις για την επιτυχία του Χριστιανισμού.

Η Μπισέρα Πέντσεβα επισημαίνει: «Στον μεσαιωνικό κόσμο δεν υπήρχε η έννοια του «πραγματικού» (real). Υπήρχε η έννοια της «Αλήθειας» (Truth). Ο χώρος της Αγίας Σοφίας είναι έτσι σχεδιασμένος για να παράγει διαρκώς Αλήθεια, δηλαδή Σοφία. Και η Σοφία ταυτίζεται με το θείο. Η Αλήθεια έρχεται πιο κοντά στις αισθήσεις μας, στον υλικό κόσμο μας, μέσα από το φως και τον ήχο. Σκεφτείτε τη «Μεγαλοφωνία», τον λαμπερό, ευρύ ήχο που παράγεται μέσα από την ανθρώπινη συμμετοχή στην τελετή, των ψαλτών, αλλά και του χριστεπώνυμου πληρώματος που συμμετέχει στις επαναλήψεις των ψαλμών. Αυτό είναι το φαινόμενο που αποκαλούμε «μυσταγωγία». Η Αγία Σοφία παράγει «εικόνες του Θεού», που δεν είναι υλικές αναπαραστάσεις. Έχουμε

μάθει να προσεγγίζουμε το Βυζάντιο μέσα από τις εικόνες των Αγίων, αλλά μην ξεχνάτε ότι η βυζαντινή θεολογία έχει μια πολύ ισχυρή «ανεικονική πλευρά». Συλλαμβάνει το θείο ως ήχο και ως φως. Ο ήχος και το φως δεν έχουν φόρμα. Δεν απαιτούν το ανθρώπινο χέρι. Έτσι, αποδίδουν ακριβέστερα την ενέργεια που αποτελεί το υπόβαθρο της δημιουργίας. Η Αγία Σοφία χτίστηκε για να παράγει άυλες «εικόνες του Θεού» εμπλέκοντας τους ίδιους τους πιστούς στη διαδικασία αυτή μέσα από τη συμμετοχή τους στην ψαλμωδία. Ψάλλοντας, όλοι οι πιστοί γίνονται εικόνες του Θεού».

Πατήστε τα παρακάτω links και μεταφερθείτε στην Αγία Σοφία την εποχή του Βυζαντίου:

1. Hagia Sofia: Sound, Space, and Spirit in Byzantium. <https://hagiasophia.stanford.edu/>.

2. Lost Voices of Hagia Sofia: Capella Romana. https://www.youtube.com/playlist?list=OLAK5uy_k98CAyJvDBJ0yBJQcDVyscJ1INF66G92s.
3. Το βιβλίο της Μπισέρα Πέντσεβα "Hagia Sophia: Sound, Space, and Spirit in Byzantium". <https://www.psupress.org/books/titles/978-0-271-07725-3.html>.
4. Icons of Sound: Η ταινία της Μπισέρα Πέντσεβα για την Αγία Σοφία. <https://ccrma.stanford.edu/groups/iconsofsound/film/>.

* Η πρωτοποριακή ιστορική και τεχνολογική μελέτη της Μπισέρα Πέντσεβα για τη χαρτογράφηση του ακουστικού αποτυπώματος και την ηχογράφηση των θρησκευτικών ύμνων της Αγίας Σοφίας υποστηρίχθηκε από το Ίδρυμα Ωνάση με δύο χορηγίες, το 2013 και το 2016.

Πηγή : <https://www.kathimerini.gr/>